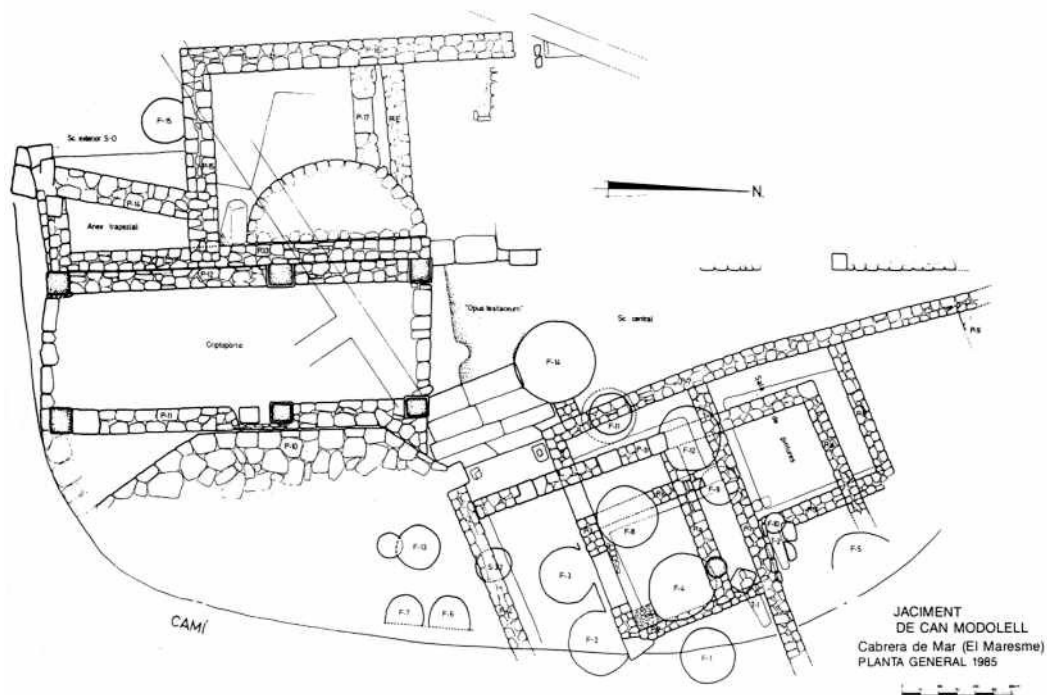

GUIA DEL CLOS ARQUEOLÒGIC DE CAN MODOLELL (CABRERA DE MAR)

Per:

Joan BONAMUSA ROURE
Joan Francesc CLARIANA ROIG
Rosa-Isabel GARÍ LLEIXÀ
Enric JUHÉ CORBALAN

Planta de Can Modolell. Dibuix. Robert Lleonart

El jaciment: antecedents, troballa i campanyes d'excavació

Can Modolell de Cabrera de Mar, situat al peu de la muntanya de Burriac, en la finca de can Lladó - Modolell, en el camí de can Segarra, al final del carrer de Sant Joan, és un jaciment arqueològic amb una rica seqüència estratigràfica que va des de l'època ibèrica fins a la Baixa Edat Mitjana, destacant per damunt de tot la seva etapa romana alto imperial, de la qual, a banda de les nombroses restes de materials, en perduren unes imponents estructures, ombra i vestigi del que fou, probablement, una sumptuosa vil·la que, a més, albergà diversos cultes entre els que destaca el déu d'origen persa, Mitra, motiu pel qual avui es conegut especialment can Modolell.

Aquestes restes foren ja considerades per Marià Ribas i Bertran, que en el seu llibre *El Poblament d'Ilduro*¹, fa un inventari de llocs on es troba ceràmica d'ús comú romana, acumulada o escampada i restes indeterminats molt fragmentats

de construccions (mosaics, paviments, teules) i a Cabrera amb la referència núm. 83 n'indica un: al nord de la població, tocant a uns grans fonaments de la primitiva església de Sant Joan (avui desapareguda)².

No sabem si les estructures referenciades per Ribas són les mateixes que Cels Gomis referencia com a "*runes de la capella de Sant Joan*" en el seu plànol de Cabrera de Mar³, ja que, malgrat la desaparició física d'aquesta petita església, sempre n'ha perdurat en la memòria popular.

Un altre antecedent que cal esmentar foren les troballes d'ossos humans l'any 1940, amb motiu d'aplanar-se unes feixes de l'hort de can Modolell⁴, óssos corresponents amb tota probabilitat a una necròpoli medieval.

Una acció furtiva efectuada la primavera de 1974 en el camí de can Segarra, en el talús que tanca el jaciment per la banda est, va deixar al descobert el dibuix del perfil de dues sitges evidenciant que es tractava d'un jaciment arqueològic, i fent necessària una excavació d'urgència. Sortosament es va poder recuperar el material exhumat pel furtiu i, entre les troballes, n'hi havia una que assoliria una importància cabdal: es tractava d'una petita àrula votiva de marbre blanc amb una inscripció:

K.D/L.PETRE/IVS.VIC/TOR.ALI/ARIVS/D.K.M/V.S.L.M

Feia referència al déu Cautes, un dels portadors de torxa del déu persa Mitra, el culte del qual, -de caràcter místic, en la seva major part reservat als inciat-s'extengué arreu de l'Imperi especialment en ambients militars i funcionaris, comptant també amb l'especial fervor d'alguns emperadors, tal vegada per l'èmfasi en el valor i l'honor que implicava aquesta creença i pel sentit d'unitat que comportava entre el seus membres.

Ens trobaven doncs, amb fet infreqüent, indicis de culte mitraic i en un àmbit rural. En aquells moments inicials, el que es tractava, però, era de fer una actuació d'urgència, i per això, els membres de la Secció Arqueològica del Museu Municipal de Mataró, comptant amb el corresponent permís atorgat pel doctor Eduard Ripoll, aleshores Director Provincial de Belles Arts de Barcelona, es posaren a la feina.

Pocs es podien pensar que aquell permís, atorgat per a una excavació d'urgència, iniciaria una llarga campanya d'actuacions que, posteriorment, foren autoritzades pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat. En l'actualitat estan continuant els treballs un equip d'arqueòlegs de la Universitat de Barcelona, i encara no s'han resolt bona part de les qüestions que hi ha plantejades. Al llarg del temps s'anirien posant al descobert unes impressionants estructures arquitectòniques i sortirien a la llum una gran quantitat de materials, alguns de gran qualitat, com són els marbres procedents de diferents indrets de l'Imperi i fragments d'estàtues, a més de diverses inscripcions, el contigut d'alguna de les quals ha fet pensar en la possibilitat d'estar davant d'una propietat imperial⁵.

L'equip de la Secció d'Arqueologia del Museu de Mataró va prosseguir les seves campanyes durant 10 anys, dirigits fins el 1981 per Joan Bonamusa, i del

1981 al 1984 pel mateix Bonamusa i per Rosa-Isabel Garí. El mètode d'excavació emprat fou l'anomenat de la quadrícula (Laplace), obrint-se quadres de 2X2 metres, que es podien ampliar segons necessitats. En aquestes campanyes, hi va treballar un gran nombre de persones, algunes han estat després arqueòlegs, i el seu estudi ha interessat fins i tot a eminents especialistes com els professors Marc Mayer i Isabel Rodà.

Francesc Burjachs va efectuar prospeccions arqueològiques a l'hort de can Modolell l'any 1984. En els deu anys que van entre 1985 i 1994, només s'hi efectuaren unes tasques de neteja del jaciment, que va coordinar Josep Garrido, de la Secció Arqueològica, i en aquell darrer any s'hi va tornar a excavar d'urgència sota la direcció de Goretti Vila, amb motiu de la construcció d'un mur de formigó que delimita el conjunt i el carrer per la banda sud.

Aquell mateix 1994, i gràcies a la generosa donació del propietari del terreny, el senyor Josep Miquel Modolell, la Fundació Burriac de Cabrera de Mar, va passar a ser propietària del jaciment, delimitant-lo, amb una tanca, de la resta de la finca, i l'Ajuntament de Cabrera de Mar va iniciar les gestions per protegir, assegurar i tancar el recinte, projecte que va redactar l'arquitecte Joan Albert Adell.

Actualment can Modolell és un clos arqueològic restaurat, cobert i visitable. Els anys 1999-2000, com hem dit abans, un equip d'arqueòlegs de la Universitat de Barcelona (CEIPAC), sota la direcció de Víctor Revilla, hi efectuà uns treballs previs a l'obra de construcció de la coberta.

Evolució històrica a partir de l'arquitectura i els materials

Malgrat l'espectacularitat dels murs que resten –alguns d'ells superen els tres metres d'alçada- i a la gran quantitat de material exhumat, precisament per això, hom creu que el que veiem només era una part d'un gran conjunt arquitectònic romà. La constant remoció i rebaixos de terres al llarg dels segles, així com l'obertura del propi camí de can Segarra, avui amortitzat, ha fet que es perdés bona part de l'entrellat de les restes, que possiblement s'extenen per l'actual hort de la finca Modolell.

Els estudis elaborats al llarg d'aquests anys, nombrosos però dispersos en diverses publicacions, no han arribat a aclarir encara el gran nombre d'incògnites, la resposta a algunes de les quals possiblement s'hagi perdut per sempre. Crida l'atenció la constant ocupació humana d'aquesta zona concreta com si presentés algun especial atractiu.

L'estudi de les restes ha donat constància de la següent evolució:

Etapa ibèrica

Apareixen nombroses restes ceràmiques d'aquest moment, especialment d'ús comú, i també l'anomenada *Grisa de la Costa catalana*, que van dels segles IV a l'I a.C., cosa que no ens ha d'estranyar, si considerem la presència del poblat ibèric de Burriac, a menys de 600 metres de distància i en una cota superior, i al fet de trobar-se en un lloc fortament iberitzat, del que n'és testimoni el camp de sitges de can Miralles-can Modolell.

A més de les restes ceràmiques, trobem en el propi indret la resta de dues sitges ibèriques, excavades en el sauló per emmagatzemar el gra, i la presència d'algun estrat amb ceràmica exclusivament ibèrica⁶, però no suficientment significatiu per la mínima extensió excavada.

Fins fa poc s'ha pensat en que el lloc, com ja hem dit, tradicionalment de cultura ibèrica fou de sobte romanitzat, en un moment situable abans del canvi d'era, i que la construcció del can Modolell romà no seria altra cosa que la pedra angular de la romanització plena en la Vall de Cabera de Mar, però les troballes romanes efectuades a Cabrera a finals del segle XX i inicis d'aquest XXI, ha fet variar significativament aquesta visió.

Jaciments com les termes de Ca l'Arnau, datades a finals del segle II a.C, testimonien que la romanització de Cabrera de Mar era molt més antiga del que hom suposava. Joan F. Clariana identificà en un fragment de ceràmica de vernís negre, trobat a can Modolell, la inscripció: "(...)icvs", és a dir el final d'una paraula llatina, datat en el segle I a.C, la qual cosa testimoniarà la presència de persones de parla llatina en aquell moment a les nostres terres⁷.

Can Modolell, doncs, no seria potser altra cosa que la culminació d'una romanització avançada, enlloc de l'inici d'ella com inicialment hom creia.

Etapa romana

Distingirem tres fases:

Finals de la República i Principat d'August (s. I a.C-any 14 d.C.)

No tenim d'aquest moment ni restes de murs, ni restes físiques importants, si bé trobem restes de materials significatius, entre ells:

- El ja esmentat fragment de ceràmica campaniana amb la inscripció "(...)icvs".
- Diversos fragments de ceràmica sigil.lata de provenença Itàlica (de vernís ataronjat, que precisament es va començar a fabricar en època augústea), destacant una gran pàtera sencera, signada pel terrisaire RASINIVS, de 66 cms de diàmetre, i que, hom creu fou emprada per ofrenes i, més tard, enterrada junt amb altres objectes formant part d'un ritual màgic; fou fabricada entre els anys 25 al 15 a.C. a Arezzo (Itàlia).

- Un fragment de fons de pàtera de sigil. la retina de vernís negre amb marca de terrisser estampillada a base de “*peltae*” contraposades, pot datar-se entre els anys 50 i 40 a.C.

- Diversos fragments d'una mateixa peça de marbre de Chemtou (Tunísia-Algèria), amb la següents inscripció: M.M.....F.CELER.II.VIR....(EX)STIPE, d'època augústea⁸.

- Diversos fragments de mosaic *opus signinum* decorat amb teselles formant una decoració reticulada de disposició romboidal, fet amb morter de calç i ceràmica trinxada, de tipus ibèric, pasta *sandwich* (tres capes de color i cocció), suposem que seria, aproximadament, datable de meitats del segle I a.C., tot donant-li una cronologia força moderna. Tenim a Cabrera mateix dos mosaics amb idèntica decoració: un a can Benet (zona arqueològica situada davant la Piscina municipal) i l'altre provinent de l'antiga capella de Santa Margarida, situada, abans de la seva destrucció, en el pla del mateix nom⁹.

Aquesta antiguitat en l'habitatge romà a la Vall de Cabrera, si bé va causar certa polèmica fa deu anys (la profunda romanització d'Hispania va començar en època de Juli Cèsar, i sobretot d'August, que volia incorporar els provincials), ara encaixa plenament amb els darrers descobriments arqueològics.

Alt Imperi, des de la mort d'August i fins l'inici del regnat de Dioclecià (14-284 d.C.)

D'aquest moment són la major part dels murs conservats. Podem diferenciar-les, per la seva diferent tècnica i orientació, en dos sectors, separats per unes escales¹⁰:

Sector A (est): estructures arquitectòniques de pedra unida amb fang, localitzant-se varies estances que es desenvolupen des d'un passadís que parteix d'una singular entrada amb tres graons de granit. S'han localitzat restes de paviments fets amb fragments de tègules i d'argila, així com dues estances decorades amb pintures murals. En l'excavació del sector, a més, s'han exhumat restes de columnes i un capitell, la qual cosa, tenint present que no es trobaven en la seva ubicació original, implica l'existència d'unes estructures porticades de certa monumentalitat.

Sector B (oest) : Compost per diverses estructures arquitectòniques, alguna de les quals limita amb el sauló, com l'anomenada *Sala de la Torre semicircular*, paviments de terra batuda o amb restes de calç i sobretot, una sala de 10x60 metres, nomenada provisionalment com a *Criptopòrtic*, pòrtic amagat o subterrani, limitat per gruixuts murs fets a base de pedra granítica, bastits amb la tècnica de l'*opus africanum*¹¹, amb pilastres i pavimentat amb lloses (*summa crustae*) del mateix material, provinents possiblement d'una pedrera local.

La sala estaria coberta amb volta de canó, i creiem que tindria al damunt una galeria porticada, en la qual hi hauria un exedra, part inferior de la qual seria

l'estructura coneguda com la torre semicircular que, alhora, li serviria de contrafort. Així el suposat *Criptopòrtic*, amb un desnivell aproximat del 10%, no seria altra cosa que una entrada i lloc de pas.

Aquest moment històric ha donat la major part de materials: ceràmica romana, tant d'ús comú de cuina com la de taula, la *terra sigillata*, la ceràmica del període imperial, amb estampilles (*sigilla*) i vernís que va des del marró al taronja clar... així com la presència de ceràmiques de parets fines, ús comú, àmfora, dòlia, llànties i altres elements com: fragments escultòrics, fragments de marbres provinents d'arreu de l'Imperi, metalls, vidres, objectes epigrafiats, aquests darrers especialment vitals a l'hora d'interpretar el jaciment. Restes de construcció: de paviments *opus sectile*, de mosaics de *signinum* amb tesselles, de mosaics parietals, tègules...

Baix Imperi (284-476 d.C.)

Consta d'unes estructures arquitectòniques, en part, fetes de pedra i ceràmica de factura gruixuda unida amb morter i, en part fetes amb pedra i fang, que es recolzen damunt les del sector A d'època alto imperial, que hauria estat previament abandonat i després reomplert¹². No sabem quina relació tindria amb els dos enterraments d'inhumació trobats que en principiensem que es poden considerar com de l'alta Edat Mitjana. Sobre aquests murs, una vegada colgats, s'hi obriren un grup de sitges medievals.

Les restes recuperades d'aquest període no tenen una interpretació tan clara com les de l'anterior, veiem com en la construcció es re-aprofiten elements arquitectònics de l'anterior edifici com poden ser els carreus i un tambor d'una columna de granit. A més de les diferents varietats de ceràmiques d'importació, d'aquesta etapa destaca així mateix la ceràmica de cuina negra, feta a torn lent, l'origen de la qual en principi es va pensar que podia correspondre a l'alta Edat Mitjana, hipòtesi avui no sostenible, ja que coneixem pels estudis de *Tarraco* que aquesta pertany al Baix Imperi romà¹³. També hem d'esmentar un interessant fragment interpretat com la motllura d'una mesa d'ara d'altar, cosa que reforçaria la hipòtesi d'una continuïtat com a lloc de culte, en aquest cas un culte paleocristià.

D'aquest moment cal referenciar la troballa d'un petit forn exhumat en el "Sector oest"¹⁴, molt aprop del també petit forn excavat en les darreres actuacions, si bé aquest darrer en un nivell molt inferior.

Establir el moment en que es va abandonar l'edifici altoimperial, per no parlar dels motius, i l'altre moment en que s'aixecà el del Baix Imperi, és força complexe. L'abandó del primer edifici pensem que vindria a coincidir amb la crisi del segle III generalitzada a l'Imperi romà i, potser, amb la invasió dels francs. La troballa d'una moneda de Júlia Mamaea per sota de la teulada caiguda, així com una de Tètric (l'últim emperador romà de la Gàl·lia), per damunt de la mateixa teulada caiguda, aquesta darrera datable entre els anys 268 i 273, les dues a l'estrat IV-b del quadre 27, venen a donar una fita significativa per intentar datar el seu abandó.

Sobre la construcció tardana, Jàrrega i Clariana que han estudiat la ceràmica d'importació baix imperial de l'estrat IV, sobre el que es va assentar aquesta estructura (vegis una breu descripció en l'apartat referit a l'estratigrafia), arriben a la conclusió que l'edifici del Baix Imperi es deuria bastir en la segona meitat del segle V o inicis del VI.¹⁵

Edat Mitjana

Aquest moment seria el més fosc, perdent-se tot rastre material clar fins els segles XII-XIII, en el qual es documenta la presència de 15 sitges excavades en l'estrat format damunt dels restes arquitectòniques del Baix Imperi, algunes d'elles perforant i destruint part de les restes de murs, excepte dues que foren excavades directament en el sauló. Són sitges de les emprades per guardar gra, impermeabilitzades amb fang, com les que podem trobar en tants altres jaciments d'aquesta època¹⁶. Almenys un enterrament, trobat en una cota superior (Estrat I) als altres, en el "Sector oest", pertany amb tota seguretat a aquesta època, dels altres dos localitzats al principi de l'excavació al peu del camí no podem assegurar-ne la datació amb precisió, encara que pensem poden tenir certa coincidència.

En l'estrat I, sense cap correspondència aparent amb la resta d'estructures, existia un petit mur de pedres, bastit en sec, tancant l'habitació de la Torre Semicircular per la part superior, com si aquesta s'hagués volgut aprofitar per algun ús desconegut per nosaltres durant l'Edat Mitjana. Aquest mur es va desplomar com a conseqüència d'una acció furtiva efectuada al dessota que el deixà sense base.

En el moment d'iniciar-se l'excavació, en la cota zero es desmontaren uns fonaments de murs que discorrien per damunt la zona del Criptopòrtic i que, a jutjar per les restes de llar trobades sobre el mur oest del Criptopòrtic tocant amb l'exedra, correspondrien a les restes d'un petit habitat medieval.

La tradició i el mapa de Joan de Cabanyes, ja esmentat fa que s'hagin situat tradicionalment en aquest lloc les restes de la capella de Sant Joan, encara que res prova que fossin justament sobre l'edifici romà¹⁷. Es més, l'existència d'una construcció, actualment reaprofitada com a vivenda, just a l'entrada de la masia de can Modolell, que presenta uns murs de més d'un metre de gruix i orientats cap a ponent fan que puguem sospitar que aquesta seria una localització adient pel temple perdut.

D'aquest moment s'ha exhumat ceràmica de la ja esmentada grisa medieval, els orígens remots de la qual caldria situar en el Baix Imperi, però que pel seu caràcter funcional i fàcil de fabricar, s'estendria durant varis segles. També hi ha ceràmica vidriada musulmana, datable dels segles XII i XIII, algun petit fragment de ceràmica amb decoració de "corda seca", les mal nomenades destrals medievals, que realment corresponien a relles d'aixada, fetes amb basalt, i unes poques monedes comtals catalanes com poden ser les encunyades per Ramon Berenguer i per Jaume I.

Però potser l'apartat documental més important siguin les referències escrites contemporànies a l'època medieval, referents a Sant Joan. En parlarem més endavant.

Estratigrafia del jaciment

A grans trets, sense oblidar l'existència de peculiaritats sectorials i subdivisions específiques d'interès cronològic, s'ha establert a grans trets l'estratigrafia¹⁸ de can Modolell de la següent manera:

Estrat I: Es tracta d'un gran reomplert de terres que amortitza les estructures altomedievales, les fosses i l'enterrament situat en el "Sector oest". S'hi va trobar gran quantitat de fragments molt trossegats de totes les èpoques anteriors. La presència de la ceràmica grisa medieval, i l'absència de vidriada posterior al segle XIV, fa datar en aquest segle l'estrat.

Estrat II: Medieval, amb gran presència de pedres. Pot ser un substrat de l'estrat I, el fòsil director (l'element que dona la cronologia) és la ceràmica grisa medieval, segles XIII-XIV.

Estrat III: No és present en tot el jaciment, en algunes zones presenta, a més, clapes de cendra. Presència de ceràmica grisa, de datació imprecisa. El fet d'obrir-se en aquest nivell, les sitges dels segles XII-XIII, creiem que per això es pot datar en un moment anterior (segles del VI al XII?)

Estrat IV: Correspon al gran reomplert o terraplenat de terres, que de forma aparentment premeditada va enterrar i amortitzar les estructures de l'Alt Imperi romà i damunt les quals s'hi bastiren les del Baix Imperi. Contenia gran quantitat de restes provinents d'etapes anteriors: fragments ceràmiques, restes de construcció com paviments (*opus signinum*), fragments de plaques de marbre (*crustae*), d'escultures, metalls, vidres... L'estudi de la ceràmica -com la grisa paleocristiana estampillada (formes Rigoir 1, 2 i 3), determinades formes de la sigil.lata africana D (Hayes 76 núms 1 i 3, Hayes 12, Lamb. 22 B etc), de la sigil.lata africana C tardana (formes Fulford 27, Hayes 87 A, 80, 93 B, 99, Hayes 12-Lamb. 22 etc), xipriota (Hayes 12), així com d'altres (recordem de nou l'esmentada grisa de cuina tardoromana)-, fet per Jàrrega i Clariana, proposa datar la colmatació d'aquest estrat en la segona meitat del segle V o inicis del VI¹⁹.

Estrat V: Nivell de la teulada caiguda en l'habitació de la Torre Semicircular, per la qual cosa cal atribuir-lo a l'abandonament de les estructures altoimperials. Només s'ha trobat en llocs determinats del jaciment i la seva cronologia és imprecisa.

Estrat VI: Localitzat sota un paviment amb restes de calç, en l'habitació de la Torre Semicircular. Correspon al mateix nivell de les parets de l'habitació, ja que encara un fragment d'estuc unia un tros de paviment a la paret. Datat, per les formes de sigil.lata africana A, Lamboglia 9 (=Hayes 27) i Lamb. 10 (=Hayes 27), cap a la segona meitat del segle II. Possiblement contemporani dels

estrats de fonamentació del Criptopòrtic (estrats I i II de sota el Criptopòrtic), per la qual cosa cal deduir que totes aquestes estructures del "Sector B", així com les del "Sector A", formen part d'una gran remodelació de l'edifici que va tenir lloc en aquest moment, possiblement coincidint amb l'auge de la religió mitraica²⁰.

Estrat VII: El més antic, trobat sota el paviment esmentat en l'estrat anterior i estaria sota un altre paviment més antic, datat, per la ceràmica terra sigil.lata sud-gàl.lica: formes Drag. 18, Drag. 24/25 i Drag. 33, en la segona meitat del segle I. De totes maneres, la poca extensió i escàs material exhumat en l'estrat fa que s'hagi d'interpretar amb certa prudència.

Els cultes pagans i el santuari mitraic:

Si per alguna cosa el jaciment de can Modolell presenta un caràcter excepcional és per els clars indicis de culte Mitraic. La religió del déu persa Mitra, que es va estendre per tot l'imperi, formava part de les nomenades místèriques, basades en l'ideal d'una vida millor després de la mort i la salvació personal de l'individu, amb diversos graus d'iniciació, i amb una mitologia i litúrgia carregades de simbolisme²¹:

“C'est plutôt chez les militaires qu'un autre grand dieu oriental, l'iranien Mithra, recrute ses adeptes. Il avait aussi sa mythologie, ses mystères et ses rites d'initiation (comprenant sept épreuves), sa doctrine de purification, ses consolantes promesses d'une vie futures vécue dans le royaume des astres. Le taurobole, à l'origine, lui appartenait en propre. Ses fidèles sont des fonctionnaires, des soldats, des particuliers aussi.

Une riche iconographie, morceau de bravoure des sculpteurs, où entrent les sept planètes et les deux porteurs de torches *Cautes* et *Cautopates*, représentait les épisodes successifs de la vie du dieu et popularisait sa légende. Mithra naît d'un rocher le 25 de décembre et des pasteurs lui apportent les prémices de leurs troupeaux; il se rend maître du Soleil, égourge le taureau, symbole de la nature indomptable; de la bête abattue sortent les plantes, le blé, les animaux, la vie menacé par le scorpion ou le serpent écarté par le chien, tandis que son âme gagne les astres d'où elle regnera sur les productions de la terre. Lutte du Bien contre le Mal, milice sacrée des fidèles protégeant la pureté des mœurs contre les démons, immortalité de l'âme et résurrection des corps après le jugement (joies du septième ciel ou supplices infernaux, caractérisent ce religion. De plus en plus, on retrouve les traces du *Soleil invincible* au long des grandes voies de communication conduisant de la Méditerranée vers les armées du Rhin. Certains indices, enfin, suggèrent l'existence de rapports entre Mithra et Mercure²².

Si bé, encara no s'ha localitzat a Can Modolell l'espai físic del santuari, si que s'han trobat diversos objectes relacionats amb el culte a divinitats paganes, no sols de Cautes-Mitra. Aquests són:

-La ja coneguda àrula ex-vot de Lucius Petreius, amb la inscripció:

K(auti).D(eo)./L(ucius).PETREIVS.VIC/TOR.ALI/ARIVS/D(eo).K(auti).M(itthrae)./
V(otum).S(olvit).L(ibens).M(erito).

Traduïda per Fabre, Mayer i Rodà, com que l'aller Lucius Petreius Víctor va complir de bon grat el seu vot amb Cautes²³. En la mitologia mitraica, Cautes i Cautópates són els dos germans bessons que acompanyen Mitra amb torxes²⁴ i els trobem associats constanment al déu.

-Una altra àrula de marbre, en forma de columneta, datada en la segona meitat del segle I d.C., que dediquen, al déu Cautes, Successus i Elaine, esclaus d'un príncep de la casa imperial²⁵:

K(auti) V(otum) S(olvit)/SVCCCESSVS /ELAINE/CAESARIS

-El coronament d'un pedestal circular d'estatua en marbre de Tarragona, amb la inscripció K.V.S.L.M (Kautes votum solvit libens merito) és a dir, al déu Cautes, ha complert de von grat els seu vot²⁶.

-El coronament d'altar mitraic, amb la representació de dues testes que podrien simbolitzar el Sol i la Lluna²⁷, i els relleus laterals que representarien elements d'ofrena de la litúrgia mitraica. Com a paral.lel podem esmentar l'altar que es conserva en el mitreu de Sant Climent, a Roma²⁸.

-Un fragment de vora de cràtera o *labrum* feta d'alabastre egipci, amb una serp en relleu per damunt la vora. Podem paral.lelitzar-la amb una altra que apareix en el relleu de l'estela de Koenigshoffen, conservada al museu arqueològic d'Strasbourg²⁹.

-Un fragment de vora de vas, que no sabem si correspon a un encenser, lucerna o fins i tot a una corona de torxa, fet de planxa de bronze, en el qual apareixen retallats i vistos de perfil dos fragments d'imatges d'ocells, possiblement corbs³⁰.

A més d'aquestes inscripcions i elements de segura o possible iconografia mitraica, en tenim d'altres relacionats amb altres divinitats, no sempre identificables.

-*Tabula ansata* de bronze, trobada a la zona del camí, amb la inscripció que ens dona notícia d' un tal Aphnus, llibert de P. Accius (o Paccius) Saturninus, procurador de l'emperador Vespasià³¹.

-*Tabula ansata* de bronze, trobada dota l'empedrat del Criptopòrtic, amb la inscripció explicativa que un tal Flavius Moschus va complir un ex-vot (V.S.L.M)

al déu Neptú. No ens ha d'estranyar la presència de dedicatòries al déu Neptú dins un santuari mitraic, ja que existia una certa sincronia entre els dos cultes³².

-Ex-vot de bronze que representa una cama dreta. Fou trobat a les escales, a l'estrat IV- d, quadre 14, just a la zona on hi hauria hagut una porta.

-Dos fragments corresponents a una placa de plom amb inscripció en cursiva, escrita per les dues cares; fou trobada en l'espai de l'annex trapezial (quadres 42-43). Podria tractar-se d'una *tabella defixionis*.

-Petit altar anepigrafiat fet en pedra de marès de pedreres de Montjuïc.

-Fragment d'orella d'un petit altar domèstic de marbre.

-Fragments de ceràmica comuna amb un grafit que podria representar una forca (Trident) i altres símbols. Podria tractar-se d'un anagrama del déu Neptú.

-Placa de marbre de Chemtou (*giallo antico*), amb la inscripció en el cantell: "M.M./.../F.CELER.II.VIR./.../(EX) ESTIPE". Hi ha varies teories interpretatives: En principi s'ha considerat que aquesta peça seria una planxa de taula, feta d'aquest valuós material, que un o varis duumvirs, potser d'*Illuro* (o qui sap si de *Tarraco* mateix), en farien donació, potser de caràcter votiu. Una altra hipòtesi seria considerar la peça com part d'un obsequi protocolari. Encara una tercera possibilitat apunta a que la peça fos en realitat la base d'una estatua, en aquest cas si que tindria caràcter d'ofrena i tal com ens diuen els autors del *corpus* epigràfic maresmenc:

"(...) sembla que els duumvirs o bé, un dels duumvirs, commemoren o bé justifiquen amb aquest monument de Cabrera de Mar una *erogatio stipis*, és a dir una aplicació dels diners ingressats en un lloc sagrat"³³.

-Un fragment de làpida votiva, feta amb pedra calcària, on es pot llegir .../...(VS) (.)M(...)/(...S)VO.P(OSVIT), segons Fabre, Mayer i Rodà la primera línia faria referència al nom del donant i la línia següent portaria la fórmula especificant que el monument hauria estat pagat per aquest (1983, pàg. 103). Cal afegir, a títol de comentari, que el verb llatí *posuit* també es troba present en la inscripció de l'ara del prou conegut mitreu de Sant Climent a Roma (Boyle 1991, pàg. 74).

-Finalment un altar objecte de *damnatio*, fet en pedra de marès de Montjuïc, que fou trobat amagat en la paret est del Criptopòrtic, i en el que consta que un tal Licinius el va dedicar a una divinitat femenina, no sabem si Diana, Luna, Proserpina, Fortuna...

Una luxosa vil·la.

Parlar d'una *pars urbana* i una *pars rustica* al jaciment de can Modolell romà, se'ns fa difícil. Tot indica que les restes descobertes eren només un petit sector del que fou una gran vil·la, no s'han trobat elements que facin pensar en una

activitat agrícola. Tot porta a suposar una construcció d'un luxe infreqüent, però amb caràcter de residència i/o de santuari. Ignorem fins quin punt si portaria a terme alguna activitat agrària o ramadera per poc que fos.

Marc Mayer va ser el primer en apuntar la possibilitat que és tractés d'una propietat imperial³⁴, afegint que calia una anàlisi més acurada de les restes epigràfiques.

Tot i que els espais exhumats correspondrien a una zona secundària del conjunt, no ens passa desapercebuda l'existència d'unes estances, no sabem si totalment destruïdes, d'un luxe esplèndid. Sabem, pels materials, que hi hauria sales o àmbits pavimentats amb mosaics d'*opus signinum* amb tesselles, amb decoració romboïdal reticulada, també n'hem trobat de soltes que fan suposar l'existència de mosaics *opus tessellatum*, i inclús s'han trobat alguns fragments que podrien correspondre a mosaics parietals o, fins i tot, de cúpula.

A més, deduïm l'existència de luxoses estances pavimentades amb *opus sectile*, de les quals s'han trobat gran quantitat de fragments de *crustae* de marbre, aplacats i motlures que constitueixen una veritable muntanya de marbres provinents dels recones més allunyats de l'Imperi, a més de diversos fragments de columnes i capitells, així com un singular conjunt, encara que molt fragmentari, de materials d'art noble treballats en marbre.

Per fer-nos càrrec de la importància de l'indret i dels objectes escultòrics exhumats, sols cal recordar el que ens diu Isabel Rodà en l'estudi sobre l'escultura antiga de Catalunya, referint-se a les troballes de can Modolell:

“A la franja litoral, a la zona entre Tarragona i Empúries, l'àrea més rica pel que fa a decoració de les cases és la compresa entre Badalona i Mataró, però la que ha fornit una decoració marmòria en relleu més excepcional és sobretot la vil.la de can Modolell (Cabrer de Mar), que, en realitat, és un punt molt important pel caràcter cultural, amb una especial relació amb el déu persa Mitra, com fan saber les inscripcions i un altar decorat amb relleus que es poden relacionar amb aquesta religió oriental. Quant a l'escultura decorativa, hi ha un conjunt de peces que demostren el gran poder adquisitiu i també el bon gust dels propietaris, encara que avui solament es tinguin pocs fragments de la fastuosa decoració estatuària, en part també votiva, el noble material de la qual i l'excel.lent qualitat del treball palesen una ornamentació veritablement exquisida. Cal destacar els tres peus de taula trobats a can Modolell: un és de marbre pentèlic i importat segurament de tallers àtics, si es té en compte no solament el material, sino la marca de posició (una alfa), incisa a la cara superior de la mènula; un altre peu és fet del tan preuat *giallo antico breciato*, una varietat del *marmor Numidicum*, que s'explotava a les pedreres de Chemtou (Tunísia); la tercera peça correspon a la part central d'un suport lateral realitzat de marbre

blanc amb un relleu de vasos a les dues cares, segons un model ben conegut a les cases pompeianes.

Si els peus de taula de can Modolell tenen aquesta qualitat, no és difícil d'imaginar el nivell de riquesa de la vil·la, folrada, a més amb plaques (*crustae*), de marbres de totes les pedreres més importants del món romà, de propietat imperial³⁵.

És oportú que detallem de forma descriptiva quins són aquests elements d'art noble:

-Un fragment d'estàtua, pertanyent a la zona compresa entre el genoll i el turmell de la cama esquerra, en el qual es cospa la part superior del calçat en forma de cap de lleó. Està treballat en marbre blanc, possiblement de Carrara-Luni. No sabem si representava la figura d'un nen o era una estàtua de dimensions reduïdes (meitat del natural). Es coneixen exemples d'estàtues de la deessa Diana amb aquest tipus de calçat, així com de déus *Lares* i fins i tot d'infants; en aquest darrer cas tenim un exemple en la prou coneguda figura d'Ascani-Julus provinent del pòrtic del fòrum de Mèrida, i que formava part d'un grup escultòric que representava la fugida d'Enees³⁶. No sabem si el fragment d'estàtua que representa la mà d'un nen amb una joguina discoïdal, trobat també a can Modolell correspondria a la mateixa figura.

-Fragment de dit gros de la mà d'una estàtua de tamany natural, fet en marbre blanc, possiblement de l'illa de Paros.

-Fragment corresponent a l'espatlla i arrancament d'un braç d'una estàtua de marbre blanc, semblant a l'anterior, amb trasses de la capa o vestimenta, a la cara interna s'hi aprècia el detall del forat fet amb broca, on aniria l'espiga que faria de suport del braç amb el tronc.

-Fragment de capitell o mènsula de peu de taula de marbre pentèlic, decorat amb volutes a les dues cares i una petita palmeta. Immediatament sota la voluta s'observa un petit rectangle amb un forat fet al trepà que, possiblement, tindria la funció d'assegurar l'ancoratge d'una petita peça metàl·lica que donaria major solidesa a la taula. A la part frontal apareix la resta de la part alta de la decoració a base de dos solcs paral·lels, i al damunt un motiu vegetal estilitzat que representa una flor de tres pètals. A la cara superior, que anava amagada per la placa de la taula, s'hi observa la lletra alfa i, al dessota, un cercle amb una línia horitzontal, que vindrien a indicar la posició de la peça en el conjunt. Paral·lels semblants a aquest a Catalunya els trobem a Tarragona³⁷, on podem veure com seria un peu sencer amb el detall del començament del suport en forma d'urpa de lleó i l'acabament amb forma de capitell, i a Pompeia, on veiem un exemple de taula sencera a la casa d'Obelius Firmo, entre altres.

No volem acabar aquest apartat sobre la riquesa de can Modolell, sense fer referència a les restes de pintures murals, de factura més modesta però importants tanmateix, i que s'exhumaren *in situ* molt degradades en una de les habitacions del sector A. El seu estil les col·loca a finals del segle II o inicis del III, contemporànies per tant de la resta. Aquesta es la seva descripció: El motiu

és geomètric i policromat. La part més inferior hi discorria una franja de fons blanc amb una línia negra zitzagada, on a cada angle eixen tres branquetes color mangra; al seu damunt, un mural del qual es coneix l'angle, compost d'una franja llisa color mangra (descripció de dalt a baix i de dreta a esquerra), es componia d'una ratlla negra, una franja blanca amb sanefa ocre amb ondulacions encavalcades, una altra ratlla negra i una altra franja blanca amb una sanefa d'ondulacions semblants de color mangra, ratlla negra i a continuació un gran camp de fons blanc on s'hi han vist unes restes geomètriques, imprecises, amb els colors verd fosc i mangre³⁸. A més d'aquestes, en el procés d'excavació, s'ha recuperat un fragment de pintura on es veuen franges vermelloses flanquejades per ratlles blanques, a l'interior d'aquestes franges hi ha rengles regulars formats per petits quadrats blancs imitant tesselles.

Un *fundus* imperial?

La província d'Hispania Citerior, adquireix per a Roma una importància estratègica de primer ordre a partir de la conquesta romana que s'inicià en el 218 a.C. Consta documentada la presència de les màximes autoritats en la part del seu territori que avui constitueix Catalunya. Així August va instal·lar-se a *Tarraco* del 27 al 15 a.C., i el 19 arribà el seu gendre, el general Agripa, que té un paper primordial en la organització del territori, tasca continuada per Tiberi, successor d'August³⁹.

Galba proclamat emperador per les legions hispàniques per (69 d.C.), consta havia estat també en l'actual territori de Catalunya, especialment a *Tarraco* i *Dertosa*⁴⁰, i més tard, al segle II, es documenta l'estada d'un emperador d'origen hispà, Adrià, a *Tarraco*. Al terme de Vimbodí es va trobar una inscripció on s'esmenta que *ex beneficio Adriani*, és a dir per benefici de l'emperador Adrià, es fa l'amollament d'uns territoris que a partir d'aquell moments passaven a ser privats. No era l'únic lloc, consten també accions similars al Nord d'Àfrica. En el cas de Vimbodí (en la zona del castell de Riudabella) ens demostra l'existència d'una finca de propietat imperial.

Mayer, en el pròleg al llibre de Jordi Pons, esmenta les possibilitats de can Modolell com una finca imperial, dient, aleshores, que calia un estudi més acurat de l'epigrafia⁴¹. La seva apreciació partia de la troballa de dues inscripcions força suggerents, tals com la *tabula ansata* de bronze, que va dedicar Aphnus, llibert d'un procurador de l'emperador Vespasià, P. Accius (o Paccius) Saturninus, i data de la segona meitat del segle I quan els esclaus, possiblement d'un príncep de la casa imperial, Successus i Elaine, dediquen un ex-vot al déu Cautes. Cal afegir que una de les funcions dels procuradors era, precisament, administrar les propietats de la casa imperial⁴².

També, un altre element a sumar-hi, que porta a sospitar que estem davant d'un *fundus* imperial, és el fet d'haver trobat una quantitat significativa de marbre de les millors pedreres de l'Imperi, les quals eren precisament de propietat de l'Estat⁴³, i que, a més a més, pròxim a l'indret podem suposar que s'explotaven pedreres de granit, de les quals deuriem sortir els carreus i altres elements arquitectònics trobats en l'excavació.

Però, potser, un factor que encara no s'ha valorat prou, és la relació del culte a Cautes-Mitra amb els emperadors. Coneixem que Neró – sense que això vulgui dir que fos iniciat en aquesta religió- es feu adorar com la reencarnació de Mitra a semblança dels reis orientals ⁴⁴, i més tard, en el segle II aquesta religió va prenent posicions, fins al punt que Cumont afirma que: "...el culte a Mitra i la teologia solar prenen un gran apogeu no desaprofitat per la dinastia següent en instal·lar en els palaus romans els seus déus ancestrals"⁴⁵.

Per la seva banda, Turcan analitza amb més detall aquesta aproximació dels emperadors romans vers Mitra i ens diu:

"Dans le troisième quart du II siècle, son culte a gagné les sommets de la hierarchie militaire: l'exemple de M. Valerius Maximianus qui atteindra la dignité consulaire en incarne la preuve. On connaît aussi un chevalier, prêtre de la *Domus Augusta*, qui était en même temps *Pater* dans le *Mithraeum* de S. Stefano Rotondo a l'époque de Commode. Il est vrai que alors, l'empereur lui-même s'est fait initier aux mystères!. Le cas de Neron reste douteux, on l'a vu. Malgré une page brillante de M. Yourcenar, dans les "Memoires d'Hadrien", cet empereur n'a jamais (que nous sachions) pénétré dans un antre persique, et Commode est le premier qui –si l'on croit l'"Histoire Auguste" (*Comm.*,9,6)– ait reçu les sacrements de la secte, mais a titre privé, aucune monnaie, aucun monument officiel n'a consacré publiquement de que F. Cumont a présenté non sans abus de langage com une "conversion imperiale"⁴⁶.

Aquesta devoció al déu persa que manifestà Còmmode (emperador 180-192) i potser altres emperadors, no passà, però de l'àmbit privat, fins que, el 307, Dioclecià li dóna suport oficial⁴⁷.

En definitiva: tenim varis indicis que apunten a un possible *fundus* imperial, o sigui una finca pertanyent a la casa imperial, tenim uns personatges vinculats amb l'entorn de l'emperador, tenim un bon conjunt de peces de marbre procedent de les pedreres imperials i tenim els testimonis culturals d'una religió –la de Mitra- amb vinculació a les esferes del poder. A can Modolell, a més, existeix una certa coincidència cronològica entre el regnat de Còmmode i la gran remodelació de l'edifici, el moment de la construcció del Criptopòrtic i una major monumentalització del conjunt. Indicis tots ells, però, que s'han d'interpretar amb la necessària prudència.

Hipòtesi de reconstrucció del conjunt:

Sempre amb els inconvenients que representa el fet de no restar més que una part del que deuria haver estat el conjunt monumental de can Modolell romà, Enric Juhé, estudiós de l'arquitectura domèstica romana, ha treballat durant anys en una hipotètica reconstrucció de la zona del *Criptopòrtic*, arribant a la hipòtesi que el conjunt seguiria un model de vil·la itàlica perfectament

coneguda, el de la *villa a mare*. A finals del segle II, en produir-se una profunda reforma de la zona ara excavada, es construiria el Criptopòrtic per canalitzar l'accés des d'una de les façanes, l'exedra (cambra oberta al porticat, amb seients destinats a la conversa)⁴⁸ i possiblement una columnata que, seguint el model de les vil·les d'esbarjo del sud de la Península Itàlica, ornaria la zona de damunt el criptopòrtic i recorriria en forma de "U" (o també de doble "L"), mirant vers la façana marítima.

E. Lessing i A. Varonne ens esbossen els trets bàsics d'aquest tipus de vil·la a la zona del golf de Nàpols, en els voltants de Pompeia, Herculànum i Stabies

"...D'un luxe volontiers tapageur, ces villes s'ornent de *dietae*, de portiques qui n'emprisonnent pas le jardin mais s'ouvrent directement sur les champs et les vastes paysages, de cryptoportiques, vastes déambulatoires creusés dans le sol où il fait bon se rafraîchir aux heures trop chaudes de l'été, d'exèdres et de pièces de dimensions diverses où l'on se tient tour à tour en fonction des variations de températures au fil de la journée et selon les saisons"⁴⁹.

Esmenten, entre d'altres vil·les, la de Popea Sabina, esposa de Neró, a Oplontis, la Vil·la dels Papirs, a Herculà, obertes sobre el paisatge extraordinari del golf de Nàpols.

Així, el Criptopòrtic de can Modolell, cobert amb volta de canó, constituiria no sols una zona de pas, sino l'element de sustentació d'una de les ales del porticat de columnes que recorreria al seu damunt, i la raó per la qual les distàncies entre les pilastres dels murs del Criptopòrtic són desiguals, estaria explicada en bases als elements que anirien a sobre; així es pot entendre per què la distància entre les dues pilastres centrals i les del extrem nord és inferior a la distància que guarden les del costat sud respecte a les centrals. La pilastra del mur del costat ens vindria a indicar el lloc de l'angle del porticat.

El que hem nomenat Torre Semicircular no seria una altra cosa que la fonamentació de l'exedra que es correspondria amb el final de la galeria porticada i que, a l'hora, tindria la funció de suport de la construcció.

En definitiva, el conjunt de façana que possiblement es dibuixaria en el paisatge de can Modolell a l'antiguitat, podria haver estat, en certa forma, semblant al que veiem representat en una pintura del quart estil pompeïà, trobada en el *cubiculum* 60 d'Stabiae, (una de les ciutats destruïdes per l'erupció del Vesubi de l'any 79 d.C) i que es conserva a l'Antiquarium Stabiano, on s'observa un porticat de columnes en forma de "U" mirant vers el mar⁵⁰, amb la qual cosa podem suposar que en la construcció i monumentalització del conjunt predominaria l'ideal *theatroide*, teoritzat per Diodor Sícul⁵¹, molt propi de les grans construccions de l'antiguitat.

A més de datar-se tot aquest sector (oest) a finals del segle II, també el programa decoratiu del sector est, especialment les estances amb pintures murals, que serien contemporànies⁵².

Per acabar aquests apartats dedicats al can Modolell romà i tardoromà, volem enumerar les principals conclusions a les que s'ha arribat:

-Hi ha elements que demostren la presència de la cultura romana a l'indret en el segle I a.C. i època augústea, la qual cosa no resulta estranya en el context d'una Cabrera ja romanitzada, però no tenim fins el moment cap evidència física que hi hagués un edifici d'aquest període històric en l'espai excavat, però que en canvi no es pot descartar que podria trobar-se pròxim.

-Tenim fonaments d'estructures datables en època de Claudi- Neró (41-68) o potser una mica més antigues: les estances que es varen trobar a l'inici de les excavacions en el sector del Camí.

-Hi ha elements que fan suposar que es produiria una gran remodelació i embelliment de l'edifici a finals del segle II.

-El can Modolell romà deuria haver estat una luxosa vil·la-palau que albergava un santuari dedicat a Cautas-Mitra i a altres déus i que, amb moltes probabilitats, podria haver format part d'una propietat imperial.

-Després d'un període d'abandonament, situat durant la segona meitat del segle III, es terraplena la zona part de la qual es conserva actualment en el Clos Arqueològic i es construeix de nou al seu damunt, en la segona meitat del segle V, sense que sapiguem amb certesa a que pot correspondre la nova construcció.

-Encara no es disposa de proves definitives de la presència d'un culte paleocristià en l'indret, tret d'un imprecís fragment de vora de mesa d'ara d'altar i el fet de l'anterior existència d'un lloc de culte pagà i que, a l'edat mitjana, es torna a documentar, en aquest darrer cas dedicat a Sant Joan, el qual presenta coincidències pel que fa a les dates i litúrgia de celebracions amb les del culte al déu Mitra.

El temple de Sant Joan

Jàrrega i Clariana daten l'abandonament de l'edifici altoimperial en la segona meitat del segle III o, com a molt principis del quart⁵³, i la construcció d'un nou edifici, de funcionalitat, ara per ara, desconeguda, vers la segona meitat del V o inicis del VI.

La temptació d'atribuir aquesta nova construcció a la introducció del cristianisme és difícil de resistir, hi col·laboren diversos fets: a) L'intent que fa el Poder de substituir els cultes pagans per un símil cristià a partir dels edictes de Teodosi, primer, convertint el cristianisme en religió oficial i, després, il·legalitzant els cultes pagans (edictes de 391-392)⁵⁴ que, segons sembla, subsistiren no

obstant en el record popular fins ben entrada l'Edat Mitjana. b) L'existència d'un element que pot ésser associat al culte, com és el possible fragment de mesa d'altar paleocristià. c) Les similituds entre el culte de Mitra i el de Sant Joan (baptisme, commemoracions del solstici d'estiu)⁵⁵, que podria indicar, precisament, una voluntat clara de substitució de cultes. d) L'existència a Catalunya de diverses basíliques o capelles paleocristianes en aquest període; fenòmen ben constatat⁵⁶.

Tenim, això sí, dos fets constats, però referents a la plena Edat Mitjana: a) l'existència de documentació referent un temple de Sant Joan a partir de l'any 1025, sense que això pressuposi conèixer la seva localització exacta. b) La tradició del poble de Cabrera que encara nomena "de Sant Joan", el carrer que hi mena. c) El plànol fet per Joan de Cabanyes⁵⁷. d) L'existència d'unes fosses o sitges per guardar el gra i tres enterraments medievals⁵⁸. e) La persistència de la ceràmica grisa medieval, datada de l'Alta Edat Mitjana, o fins i tot més tard⁵⁹.

Com sempre, però, ens trobem davant proves circumstancials, cap d'elles per si soles es definitiva, i no fan més que obrir noves incògnites: quan va aixecar-se la capella de Sant Joan? Quan va caure en desús? En quin lloc estava realment?⁶⁰. Estan les fosses i els enterraments de can Modolell relacionats amb la capella?. Ara passem a analitzar breument tres dels elements esmentats: les fosses medievals, els enterraments i la documentació escrita que ens ha arribat.

Les fosses medievals

Tenim, doncs, un conjunt de quinze fosses o sitges a can Modolell, de les emprades per emmagatzemar el gra, cavades al sòl, de forma generalment ovoide. Per fer-les impermeables, les parets de les fosses, es cobrien amb una capa de fang i després s'hi encenia foc a l'interior per tal d'endurir l'argila⁶¹. Quasi totes són cavades en el terra argilós, tret de dues, en el sauló (13 i 15), perforen l'estrat IV (format en el moment paleocristià) i s'obren en l'estrat III (d'època medieval). Les formes que apareixen són les de la ceràmica grisa de cuina, feta a torn lent, així com uns fragments de ceràmica vidriada i decorada musulmana (corda seca), constitueixen el fòsil director de les fosses, datant-les entre els segles XII i XIII. S'hi ha d'afegir la presència d'una moneda de Jaume I, trobada en la boca de la fossa 15.

Alguna de les fosses perfora un dels enterraments (fossa 10, sobre tomba 2), i altres perforen i destrueixen parets de l'edificació baix imperial.

Indica això que ens trobem davant d'una capella?: Es localitzen fosses en altres indrets de caire religiós⁶², però també aquestes podrien correspondre a un mas o explotació agrícola, fins i tot amb vinculació amb l'existència de la capella, al qual podrien correspondre les restes de murs trobats damunt el Criptopòrtic.

Els enterraments

S'han exhumat durant l'excavació de can Modolell, tres enterraments, a més de la notícia verbal de la troballa de més enterraments a l'hort de la finca.

La nomenada tomba 1 (T-1) que perfora la paret romana P-2 i l'estrat IV, és tracta d'una fossa excavada i col.locat el cadàver directament en el sòl, amb un fragment d'opus signinum romà que cobria el cap del difunt.

La tomba 2 (T-2) és una sepultura en caixa de lloses, excavat en l'estrat IV, i amb el cap del difunt escapçat per l'excavació de la fossa 10 - que és per tant posterior -, de datació inequívocament altomedieval.

El tercer enterrament s'obre en un nivell posterior, perforant l'estrat I, és tracta d'un enterrament de caixa de lloses, que conté les restes ossies d'una dona de certa edat.

Podem doncs concloure que, aparentment, són enterraments de dues fases diferents, dels dos primers creiem que coincidirien amb un moment en el que ja s'hauria produït l'abandó de les estructures tardoromanes, per tant podríem apuntar hipotèticament una cronologia primerenca dins l'Alta Edat Mitjana, el tercer podria ser contemporani de les fosses (Clariana 1992 A i B).

Documentació escrita sobre la capella de Sant Joan

Esmentem la més significativa:⁶³

1025 Un document pel qual el comte de Barcelona Berenguer Ramon I, ven a Guadall diverses possessions, entre les que estan la parròquia de San Feliu i les sufragànies de Sant Cebria i Sant Joan (*...et sancti Felici, simul cum subiectis suis sancti Cipriani sanctique Johannis...*).

1197 Consta l'existència del mas de Sant Joan (possiblement el que més tard fou el mas Lladó o Modolell), segons recull mossèn Mas, així els esposos Guillem de Sant Vicenç i Guilleuma rebien cada any un sexter d'ordi dins aquest mas, l'empenyoraren el 1197.

1213 Els fills de Pere de Sant Vicenç es reparteixen els seus béns, entre els quals hi havia el mas Sant Joan i, davant mateix, la capella, en feu reial⁶⁴

1304 El bisbe Pons de Gualba, en efectuar visita pastoral a la Parròquia de Cabrera de mar, rep queixa que el rector, jaume Ferrer, no celebra missa dues vegades a Sant Joan, tal com era la seva obligació.

1381 Segons mossèn Mas, en un document de l'Arxiu Episcopal d'aquesta data, es feia referència a l'existència del mas Sant Joan.

1393 En un altra visita pastoral consten les queixes sobre l'estat d'abandonament de la capella de Sant Joan Baptista i Evangelista.

1557 En un carreu de granit que avui forma part de l'entrada dels jardins parroquials es llegeix: "P^o DESANCT/IOhAN:./1557" (Parròquia de Sant Joan. 1557). Això ens podria indicar que la capella degué exercir les funcions com a parròquia del poble mentre la de Sant Feliu era en obres.

1662 Trobem esmentat un benefici de la capella de Sant Joan construïda a prop de la casa i en l'heretat de Bartomeu (encara existent en l'actualitat, veïna de Can Modolell). Aquest benefici havia estat fundat pels marmessors d'Esteve Sala, pagès de Cabrera, i aquell any l'ostentava Joan Bartomeu, també pagès de la mateixa parròquia. L'obligació de qui tenia aquest benefici era celebrar trenta-cinc misses a l'any. Havia de presentar-se al clergue o prevere de la descendència Bertomeu, o en el seu defecte, de la família Sala d'Agell.

Segle XVII fa constar mossèn Mas que la capella era desfeta (en ruïnes), i que per això el benefici fou traslladat a l'altar de Sant Joan, dins l'església parroquial de Sant Feliu.

El que si ha arribat als nostres dies, més o menys ben conservat, és un interessant retaule d'estil gòtic internacional dedicat a Sant Joan Baptista, conservat al Museu Diocesà de Barcelona, obra de Bernat Martorell, que molt possiblement hauria estat sufragat pels habitants de Cabrera.

Vista la documentació arqueològica, escrita o fins i tot la tradició oral encara existent a Cabrera, podem concloure:

-Tenim proves concretes de l'existència de Sant Joan a partir de l'any 1025. Res impedeix que ja existís abans.

-La capella era en ruïnes al segle XIV⁶⁵.

-En el segle XVI degué esser reconstruïda, ja que sembla va exercir de temple parroquial mentre Sant Feliu era en obres.

-En el segle XVII torna a trobar-se enrunada la capella. Un altar a Sant Feliu albergava el culte a Sant Joan.

-El retaule de Bernat Martorell, no necessàriament havia d'estar a la capella, si aquesta, com sembla era en ruïnes, podia estar en un altar ja existent a la parròquia de Sant Feliu en el segle XV.

-L'existència de restes de murs trobats en la zona de damunt el Criptopòrtic i que, a jutjar per les restes de llar de foc, deurien correspondre a un petit habitat medieval.

-Les fosses de Can Modolell podien pertànyer a la capella, però també a un habitat, explotació agrícola, o fins hi tot al mateix Mas Lladó.

-L'existència d'enterraments ens reforça la idea del caràcter sagrat del lloc, pero no oblidem que el temple de Sant Joan no havia d'estar edificat per força

damunt mateix de les restes romanes conegudes, molt possiblement seria a tocar de l'actual masia de Can Modolell.

Conclusions generals

-Hi ha un substrat ibèric evident a Can Modolell, el qual formaria part de l'entorn del poblat.

-Ja en el segle I a.C. (cap a meitats) i també en època d'August hi ha indicis de presència d'habitat romà a can Modolell, la qual cosa no ha de sorprendre en un lloc romanitzat d'abans, però no consta localitzada, fins ara, cap resta arquitectònica en el seu espai físic conegut del Clos Arqueològic.

-En època de Claudi-Neró es documenta arqueològicament les restes de dos paviments.

-Hi ha una gran remodelació de l'edifici a finals del segle II d.C.

-L'espai ara conegut era només una part del conjunt, el qual revestia la forma de vil·la de gran luxe, potser una propietat imperial.

-El lloc va albergar un santuari a Cautes-Mitra, i es documenta el culte a altres déus com Neptú, i altres no identificats.

-Aquest edifici monumental s'abandona en la segona meitat del segle III o, a molt estirar, en la primera del IV d.C.

-En la segona meitat del V o inicis del VI, es documenta una altra edificació d'ús desconegut, així com la troballa d'un fragment de vora d'ara d'altar paleocristià.

-El 1025 es documenta la capella de Sant Joan, i el 1097 el mas Sant Joan, sense que s'indiqui la seva ubicació.

-En els segles XII-XIII s'obriren unes fosses o sitges i, algun temps abans (sense que poguem precisar la cronologia precisa, ja que no sabem si serien cent o doscents anys anteriors), haurien tingut lloc els enterraments.

-En el segle XIV sabem, pels documents, que la capella estava en runes.

-A mitjans del segle XVI presumim la seva reconstrucció, ja que va exercir, com sembla, de temple parroquial.

-En el XVII torna a constar el seu estat ruïnós.

-Com a proves de la ubicació aproximada de la capella tenim el mapa de Joan de Cabanyes de finals del segle XIX, el nom del carrer que hi mena, la tradició oral i els murs de més d'un metre d'ample, orientats cap a ponent, que fan de

fonament al xalet que hi ha al costat de l'accés principal a l'actual masia Modolell.

Notes

- ¹ M. Ribas, *El poblament d'Ilduro*, Premi Rubió i Lluch, Ed. IEC, Barcelona, 1952
- ² Agraim al senyor Santiago Ambrós, que va treballar en l'equip de Ribas, el qual ens indicà verbalment que, efectivament, els constava l'existència d'un jaciment romà a l'indret, amb la troballa de restes de paviment de *signinum*.
- ³ C. Gomis, *Geografia General de Catalunya*, volum província de Barcelona. Barcelona 1908-1918.
- ⁴ J. M. Modolell, *Cabrera de Mar. Castell de Sant Vicenç o de Burriac*. Ed. L'Aixernador. Barcelona, 1993, pàg. 250
- ⁵ M. Mayer, "Pròleg" al llibre de J. Pons, *Territori i societat romana a Catalunya*, Barcelona, 1994, pàg. 15.
- ⁶ Bonamusa, Clariana, Garí, Juhé, *Aportacions a l'estudi del Criptopòrtic de Can Modolell, a a XII Sessió d'estudis mataronins*, Mataró, 2001, pàg. 169
- ⁷ *Ibidem*, pàg. 171.
- ⁸ Vegeu: *Actes del I Col.loqui d'Arqueologia Romana, El vi a l'Antiguitat, economia, producció i comerç al Mediterrani*. Badalona, 1987. Debat, pàg. 180.
- ⁹ Pel que fa al mosaic de Santa Margarida, vegeu: Prevosti, *Cronologia i poblament de l'àrea rural d'Iluro*, vol.II, fig. 52,7; Jàrrega i Clariana 2001, pàgs. 201-218.
- ¹⁰ Vegeu aquesta divisió en sectors a: Jàrrega i Clariana, *Aportación al estudio de unas estructuras arquitectónicas tardorromanas del yacimiento arqueológico de Can Modolell, a Archivo Español de Arqueología*, núm 63, Madrid 1990, pàg. 332.
- ¹¹ La tècnica *opus africanum* consistia en cadenes verticals de carreus, alternat les pedres verticals i les horitzontals, que sobresurten, i reomplert d'*opus incertum*. Vegi's : Adam, *La construcción romana, materiales y técnicas*, León, 1996, pàgs. 130-132. L'*opus incertum* consistia en posar els blocs de pedra sense un ordre determinat: Adam, *ibidem*, pàgs. 138-141.
- ¹² Enric Juhé constata visualment l'existència de dos nivells de teulada caiguda al dessota d'aquests murs. Dos moments d'abandonament fins al cobriment final de les parets altoimperials?.
- ¹³ L'estudi d'aquesta ceràmica es pot consultar Josep Mª Macias Solé, *La ceràmica tardoantiga a Tàrraco. Anàlisi tipològica i històrica (segles V-VII)*. Tarragona 1999.
- ¹⁴ G. Vila, "Un forn d'època romana a Can Modolell. Intervenció arqueològica d'urgència". *Papers de la Fundació Burriac*, núm. 5, tardor de 1994.
- ¹⁵ La imprecissió en els nivells de teulada caiguda o d'abandonament, fan difícil situar el moment. Jàrrega i Clariana, el situen a finals del segle III, per les formes Hayes 50 de la *sigillata* africana C trobades en el quadre 28, o com a mínim en el primer quart del segle IV, per la moneda de l'emperador Constanci II trobada a les escales. Jàrrega i Clariana 1990, pàgs. 330 a 344. No obstant, tal com indiquem en aquest fascicle, la troballa d'una moneda de Tètric, així com la de Júlia Mamea per sota el nivell de teulada caiguda, ens aporten dades valuoses en aquest aspecte.
- ¹⁶ Per exemple, el més proper, a Sant Jaume de Traià (Argentona). Marià Ribas, *Els orígens de Mataró*. Mataró, Premi Iluro 1964. Pàg. 168
- ¹⁷ Alguns estudis indiquen la possibilitat que aquesta capella estigués molt a prop, gairebé a tocar de l'actual masia de Can Modolell.
- ¹⁸ Una de les tasques necessàries que cal portar a terme amb la documentació generada per l'excavació de les restes arqueològiques de Can Modolell, i que es troba pendent, és la reordenació i unificació de nomenclatura dels estrats, sistematitzant-los dins un esquema formal que permetés l'estructuració d'un "matrix", la cosa faria possible la coordinació i imbricació dels resultats de les excavacions de la Secció Arqueològica als anys 70 i 80 amb les darreres actuacions del CEIPAC.
- ¹⁹ Jàrrega i Clariana, 1990, pàgs. 330-344

- ²⁰ Es pot consultar l'estratigrafia de Can Modolell a: Bonamusa, Garí Clariana, 1998, pàgs. 45-48 i Bonamusa, Clariana, Garí i Juhé, 2001, pàgs. 168 a 170.
- ²¹ Es poden consultar diverses obres actuals, de caràcter general sobre les religions místiques a l'imperi romà, com les de Turcan, *Les cultes orientaux dans le monde romain*, París, 1989; Alvar, *Los misterios. Religiones "orientales" en el Imperio romano*. Barcelona, 2001.
- ²² P.M. Duval, *Les dieux de la Gaule*. Paris, 1976, pàgs. 108-109.
- ²³ Fabre, Mayer, i Rodà, *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea (Epigrafia romana del Maresme)*. Mataró, 1983. El professor Sebastià Mariner va fer una transcripció diferent, interpretant "victor alarius" com a vencedor en els daus, i la K com a Cautes o Cautopates. Vegi's "Nuevos testimonios de culto mitraico en el litoral de la Tarraconense", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, núm 8-9. Mataró, 1979, pàgs. 79-84.
- ²⁴ Una de les figures portava la torxa cap amunt, i l'altre cap avall, i senyalarien els solsticis d'estiu (Cautopates) i d'hivern (Cautes). En el primer, l'ànima baixa a la terra, en el segon ascendeix. El ritual del mitreu simbolitzaria el viatge de l'ànima de l'iniciat, guiat per Cautes a la perfecció, a la que arribaria partint de la porta oberta per Cautopates. Vegi's a Alvar, 2001, pàgs. 83 a 92, 110, 260, 261 i altres. També. Freke i Gandy, *Los misterios de Jesús*, 2000, pàg. 68 i altres.
- ²⁵ Mayer i Rodà, revista *Fonaments*, "Epigrafia Maresme", 1992, pàg. 201-202.
- ²⁶ *Ibidem*, mateixes pàgines.
- ²⁷ El Sol, i els astres són elements fonamentals en el mitraisme. El propi déu neix el 25 de desembre, dia del solstici d'hivern; Mitra és anomenat el Sol Invicte. Es pot consultar a qualsevol dels llibres ja esmentats o d'altres que referenciaren en la bibliografia. A Alvar, 2001, especialment a pàgs. 75 i següents.
- ²⁸ Sobre aquesta peça: I. Rodà: "L'Antiguitat", *Art de Catalunya. Ars Catalonie. Escultura antiga i medieval*. Barcelona, 1997, pàgs. 323-334; R. Pascual, "La religió de Mitra". *L'arqueologia a Cabrera II-Can Modolell*. Papers de la Fundació Burriac. Cabrera de Mar, 1994.
- Sobre l'ara mitraica de Sant Climent, a Roma, vegeu: Boyle 1991, pàgs. 71-74; Pavia 1999, pàg. 177 i ss.
- ²⁹ Turcan, *Mithra et le mitraïsme*, París, 1981. La serp era un dels animals que acompanyava Mitra en la tauroctonia (mort del toro), es creu que podria ser una representació de constel·lacions: vegeu Alvar, 2001, pàgs 79, 84 i 91. També la cràtera pot ser símbol de l'aigua, uns dels elements de la vida: vegeu Alvar, 2001, pàgs. 87,88, 89, 266.
- ³⁰ El la mitologia mitraica, el *corax* (corb) era el missatger del Sol, i representava el primer grau en l'escala jeràrquica dels seguidors d'aquest déu: vegeu Turcan, *Mithra et le mithriacisme*, 1981, pàgs. 67 i 87 i Alvar, 2001, pàgs. 265 a 267.
- ³¹ Aquest exvot, ens dóna una cronologia molt fiable per l'esment que s'hi fa de l'emperador Vespasià. Si bé els autors dels *Corpus* d'inscripcions romanes del Maresme esmenten que els *Accii* es troben documentats a l'oest d'Hispania, omiteixen dir que al mitreu de Mèrida hi ha documentat, com a oferent de diverses estàtues, un tal *Gaius Accius Hedychrus*, llibert d'origen oriental, el qual va assolir el rang de *pater patrum*, màxima jerarquia del mitraisme. Per tant veiem un seguit de coincidències que poden ser quelcom més que fruit de la casualitat, així aquests mateixos autors ens indiquen, en el moment d'analitzar l'arula de de L. Petreius, que "a Mèrida hi ha un nom semblant però ni igual que és el de Iunius Petr(e)ius. / Arribats ací hem de fer destacar que el dedicant de la inscripció mitraica de Barcino, Valerius Monteius, porta un cognomen que es torna a repetir només a Mèrida en una dona, Monteia Saturnina amb el mateix nexa NT. Aquesta coincidència en la repartició geogràfica dels noms dels dos dedicants de Mataró i Barcelona (Petreius i Monteius) que com veiem tornen a sortir als voltants del nucli d'Emerita Augusta, podria no ser senzillament deguda a una casualitat sinó que podria ser un factor indicatiu d'unes vies d'expansió del mitraisme cap a la Catalunya oriental a partir d'un nucli d'arrelam tant militar com la capital de la Lusitània". Fabrè, Mayer, Rodà 1983, pàg. 87.
- ³² En altres mitreus trobem representacions de divinitats aquàtiques, com el déu fluvial del mitreu de Londres (conservat al *Museum of London*) o la representació d'*Oceanus* del mitreu de Mèrida. El motiu rau en que els santuaris de Mitra solien trobar-se ubicats dins coves, hipogeus o criptopòrtics subterranis, amb

proximitat a una font d'aigua, brollador o aqüeducte, ja que la llegenda explica com el déu llença una sageta contra una font i fa brollar l'aigua. A més, l'aigua, dins la litúrgia mitraica, té una significació especial, per les qualitats de purificador en la cerimònia del baptisme i en el banquet ritual dels seguidors de Mitra. Potser per això, podem intuir, a tall d'hipòtesi, però, la semblança amb Sant Joan Baptista, l'advocació al qual va substituir a les paganes en un moment indeterminat a Can Modolell. Podem considerar també les coincidències entre el solstici d'estiu en que Cautopates indica a les ànimes l'inici del seu viatge amb que també la festa del Sant es commemora en aquestes dades. La relació entre Sant Joan, el baptisme i els solstici d'estiu, es analitzada per Freke i Gandi, 2000, pàg. 52.

³³ Fabre, Mayer i Rodà, 1983, pàg. 95

³⁴ En el pròleg al llibre de J. Pons, *Territori i societat romana a Catalunya, dels inicis al Baix Imperi*, Ed. 62, Barcelona, 1994, pàg.15.

³⁵ I. Rodà, 1997, pàgs. 10-92. Tant Mayer com Rodà han parlat dels marbres de Can Modolell (a més de l'epigrafia), en diversos estudis, que referenciem en la bibliografia.

³⁶ L'heroi, fill de Venus, cantat per Virgili a l'Eneida, que fugint de la destrucció de Troia, i després de diverses aventures, arriba a Itàlia amb el seu fill Ascani-Julus. La família imperial, Júlia, pretenia descendre d'ell.

³⁷ Koppel i Rodà, "Escultura decorativa de la zona nororiental del conventus Tarraconensis", *II reunió sobre escultura romana a Hispània*. Tarragona, 1996, pàg. 153.

³⁸ Martí i Juhé, "Estudi i restauració d'unes pintures murals del jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme)", *Laietània*, núm. 6. Mataró, 1996, pàgs. 119-126.

³⁹ Mayer et alii, 1998. CDRom.

⁴⁰ J. Pons, 1994, pàgs. 172-173.

⁴¹

Vegeu Pons, 1994, pàg. 15.

⁴² A. Balil, en la seva *Història social i econòmica de la Hispania romana* (1975), ens diu: "...los varios procuratores subordinados al procurator la provincia, o, en el caso de las propiedades personales del emperador, ya como familiar, ya como patrimonio imperial, de autoridades centrales residentes en Roma. Las funciones más importantes eran desempeñadas por procuratores pertenecientes al orden equestre, pero algunas tareas muy concretas, administración de fincas o minas, eran efectuadas por antiguos libertos, o esclavos, de la casa imperial, propietaria de aquéllas, que también llevaban el título de procuratores seguido de la mención específica de sus competencias".

⁴³ M. Mayer, "Religió i culte. La religiositat romana", *Roma a Catalunya*. Institut d'Estudis Mediterranis. Barcelona, 1992, pàgs. 116-117.

⁴⁴ A. de Francisco, *El culto a Mitra en Hispània. Catálogo de monumentos esculpidos e inscripciones*. Granada, 1989.

⁴⁵ A. de Francisco (1989) recull una cita textual de Cumont, el primer estudiós modern del mitraisme.

⁴⁶ Turcan, 1981, pàgs. 34-36.

⁴⁷ *Ibidem*, mateixes pàgines.

⁴⁸ Bonamusa, Garí, Clariana, 1998, pàg. 50, nota 6.

⁴⁹ Lessing, Varone, 1995, pàg. 90 i 91

⁵⁰ Picard, *Arte Romano*, Seix Barral. Barcelona, 1970, pàg. 83, fig. LVII.

⁵¹ R. Mar, 2002, pàg. 39.

⁵² Martí i Juhé, 1991, pàgs. 119-126.

⁵³ Vegeu nota 15. Aquest abandonament, podria estar relacionat amb la crisi i invasions del segle III. Aquests esdeveniments representaran el pas d'una vida de predomini urbà i comercial a una altra de ruralització, autarquia i protofeudalització, transformació que té unes causes complexes. No obstant, Salrach ens diu: *"Entre altres matitzacions que cal fer hi ha també el fenomen del desgast de la classe dirigent urbana i la creixent ruralització, que generalment s'interpreta en el sentit d'una quasi total vida urbana. No totes les ciutats resultaren afectades per les invasions del segle III ni totes entraren immediatament en decadència. Certamen hi hagué ciutats com Baetulo (Badalona) i Iluro (Mataró), que gairebé desaparegueren o, com a mínim, perderen llur caràcter de centres d'atracció de la zona, en profit d'un altre centre, com devia ser Barcino (Barcelona)".* J. M. Salrach, *El procés de feudalització*, Volum II de la *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar. Ed. 62, Barcelona, 1987, pàg. 32.

⁵⁴ Es pot consultar a qualsevol història de Roma. Veure per exemple el clàssic de Nack-Wagner, *Roma*, editat a Espanya per Labor, Barcelona, 1966, pàg. 550. Dos autors recents, Freke i Gandy, tenen una visió crítica, per exemple citen el pagà Libani que diu: *"...Ens has ordenat tancar els temples i impedir que ningú entrés en ells. Ens has expulsat dels temples i dels altars els foc, l'incens, les ofrenes d'altres perfums..."* o bé una anònim (c. 390): *"...Quan jo mori no hi haurà santuaris i els grans temples sants de Serapis s'enfonsaran en l'obscuritat amorfes, i fabuloses i insubstancials tenebres dominaran les coses més belles de la terra".* Freke i Gandy, 2000, pàgs. 349 a 352.

⁵⁵ Vegeu nota 32

⁵⁶ Salrach, 1987, pàgs. 47 a 51.

⁵⁷ Vegeu nota 3.

⁵⁸ Contenia, tal com indiquem a l'apartat referent als enterraments, les restes d'una dona d'avançada edat, en canvi, però, no presentava cap mena d'aixovar.

⁵⁹ Vegeu nota 13

⁶⁰ Vegeu nota 17

⁶¹ Bonamusa *et alii*, *El jaciment romano-medieval de Can Modolell, 10 anys d'excavacions*, Mataró, 1985, pàg. 57. També: Bonamusa, Clariana, Garí, "Dades per a l'estudi de l'hàbitat medieval del jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar)", *Il jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. L'organització de l'espai i models de poblament*. Grup d'Història del Casal (2001). Mataró 2003, *passim*.

⁶² Veure nota 16.

⁶³ L'arxiver Mossèn Josep Mas va fer una referència de documents on apareix esmentada la capella de Sant Joan de Cabrera de Mar (com d'altres moltes capelles del Maresme), que es pot consultar a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

⁶⁴ Citat per J.M. Modolell 1993, p. 253, document de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona 4.99.23.

⁶⁵ En un moment de devallada demogràfica, coincidint amb l'epidèmia de pesta de mitjan de segle i les fams. S'observa també en altres esglésies, com Sant Martí de Mata i Sant Vicenç de Llavaneres, Bonamusa *et alii*, 1985, pàg. 59.

Bibliografia

- ADAM, J.P., *La construcció romana, materiales y técnicas*, Ed. De los Oficios, León, 1996
- ADÁN, G.E.;CID, R.M., *Nuevas aportaciones sobre el culto de Mitra en Hispania. La comunidad de San Juan de la Isla (Asturias)*, a *Memorias de Historia Antigua*, XVII, Oviedo, 1997
- ADÁN, G.E.; CID, R.M., *Un santuario de Mitra en Asturias*, a *Revista de Arqueología*, 225, año XXI, 2000.
- ADELL, J.A., *Pla especial de protecció i desenvolupament del conjunt monumental de Can Modolell* (inèdit), Cabrera de Mar, 1997.
- AGUADO, P., "Pérgamo la amada de Zeus", *Revista de Arqueología*, 236, año XXXI, 2000.
- ALVAR,J., "El culto de Mitra en Hispania", *Memorias de Historia Antigua*, V, Oviedo, 1981.
- ALVAR,J.,*El misterio de Mitra, cristianismo primitivo y religiones místicas*, Madrid, 1995.

- ALVAR, J., *Los misterios. Religiones orientales en el Imperio Romano*. Crítica, Barcelona, 2001.
- ÁLVAREZ, A., "Los materiales lapídeos en el origen antes del transporte", *Colloque International: Le commerce maritime romain en la Méditerranée occidentale*, Barcelona, 1988, *Pact*, núm 27.
- ÁLVAREZ, A.; MAYER, M., "Materiales lapídeos de origen local utilizados en época romana en la costa del sur del litoral catalán, unidad y pluralidad en el mundo antiguo", *Actas del VI Congreso español de estudios clásicos*, Sevilla, 1981; Vol II, ed. Gredos, Madrid, 1983.
- ÁLVAREZ, A.; MAYER, M., "Aproximació als materials lapidis decoratius presents al jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme). Estudi volumètric i comparatiu", *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània citerior*, Homenatge a Josep Estrada i Garriga, Barcelona 1998.
- ÁLVAREZ, A.; MAYER, M.; RODÀ, I., "La pedra de Montjuïc i la seva utilització en època romana", *III Congrés d'Història de Barcelona*, 1993.
- ANDREAE, B.; CANCIK, H.; CAVALLO, G.; DE MARTINO, F.; GULLINI, G., *Princeps Urbium, cultura e vita sociale dell'Italia romana*. Credito Italiano, Milán, 1993.
- ARAGAY, I., "La colorista Roma del marbre", *Avui*, 30-4-1995, pàg. B-4.
- BALIL, A., *Historia social y económica de la Hispania romana (siglos I-III)*, Madrid, 1975.
- BARTMAN, E., *Sculptural Collecting and Display in the Private Realm, Roman art in the private sphere: new perspectives on the architecture and decor of the domus, villa and insula*, Ed. E.K. Gazda, University of Michigan, 1991.
- Bassols, i; Bayés, F.; Clariana, J.F.; Juhé, E. R^a d'Argentona**
- BECATTI, G., *Scavi di Ostia, II: I mitrei*. Roma 1954.
- BENDALA, M., "Las religiones místicas en la España romana", *La religión romana en Hispania, Simposio organizado por el Instituto de Arqueología "Rodrigo Caro", del C.S.I.C., del 17 al 19 de diciembre de 1979*, Ministerio de Cultura, Madrid, 1981.
- BENOIT, F., "Observations sur les criptoportiques d'Arles", *Revue d'études Ligures*, XXIII, Bordighera, 1957.
- BENOIT, F., "Les Criptoportiques d'Arles", *Arts et livres de Provence*, IV, Marsella, 1957.
- BERNI, P., *Las ánforas de aceite de la Bética y su presencia en la Cataluña romana*, Col. Instrumenta 4, Publicacions Universitat de Barcelona, 1998.
- BIRD, J., "Censers, incense and donors in the cult of Mithras". N.J. Higham (ed.), *Archaeology of the Roman Empire. A tribute to the life and works of Professor Barri Jones*. BAR International Series 940, Oxford 2001.
- BOARMAN, J., *El arte griego*, Ed. Destino, Barcelona, 1997.
- BONAMUSA, J., "Els testimonis mitraics iluronesos dins el context de la Tarraconense", *I Sessió d'estudis mataronins*, Mataró, 1984.
- BONAMUSA, J., "Els mòduls epigrafiats en cursiva de Can Modolell, (Cabrera de Mar, El Maresme)", *Empúries*, núm. 48-50, volum I, Barcelona, 1986-1989.
- BONAMUSA, J., "El jaciment romano-medieval de can Modolell", *L'Arqueologia a Cabrera de Mar. II- Can Modolell*. Col.leccionable, núm. 5 de la Fundació Burriac, Cabrera de Mar, 1994.
- BONAMUSA, J., "El criptopòrtic de Can Modolell. Cabrera de Mar", *Primeres Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme. Homenatge a Rafael Esteban. Ituro 1*, Cabrera de Mar, 1998.
- BONAMUSA, J.; GARÍ, R.I. *et alii*, *Memòria del jaciment romano-medieval de Can Modolell*. Campanyes d'excavació 1977/78, inèdita.
- BONAMUSA, J.; CERDÀ, J.A.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; MARTÍ, C.; PERA, J.; SOLER, A., *El jaciment romano-medieval de can Modolell Cabrera de Mar (El Maresme) Deu anys d'excavacions, Secció Arqueològica del Museu de Mataró*, opuscle núm 4, Mataró, 1985.
- BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I., "Dades per a l'estudi de l'hàbitat medieval del jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar)", *II Jornades d'Història i d'Arqueologia Medieval del Maresme. L'organització de l'espai i models de poblament, Grup d'Història del Casal*, Mataró, octubre de 2001. Mataró 2003.
- BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; JUHÉ, E., "Notícia sobre la descoberta del jaciment de can Modolell: les estances del sector del camí". *III Jornades d'història i arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme (1 de juliol de 2000)*, *Ituro*, 3, Cabrera de Mar (**en premsa**).
- BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; JUHÉ, E., "Aportacions a l'estudi del criptopòrtic de Can Modolell (Cabrera de Mar)". *XVII Sessió d'Estudis Mataronins* (2000), pàgs. 165-200. Mataró 2001.
- BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; JUHÉ, E., "Notícia sobre el descobriment de can Modolell: l'àrula de *Lucius Petreius Victor* i les restes al peu del camí (Cabrera de Mar)". *XIX Sessió d'Estudis Mataronins* (2002), pàgs. 227-254. Mataró 2003.
- BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; PERA, J.; SOLER, A., "El jaciment romano medieval de Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme) com a nucli de romanització". *Preactes de les Jornades Internacionals d'Arqueologia romana. Homenatge a Josep Estrada i Garriga*, Granollers, 1987.
- BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; PERA, J.; SOLER, A., "El jaciment romano-medieval de Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme) com a nucli de romanització", *De les Estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior. Homenatge a Josep Estrada i Garriga*, Barcelona, 1998

- BONAMUSA, J.; GARÍ, R.I.; CLARIANA, J.F., "Notícia sobre l'excavació del sector de la torre semicircular de can Modolell (Cabrera de Mar)", *XIV Sessió d'Estudis Mataronins (1997)*, Mataró, 1998.
- BORGHINI, G. (ed.), *Marmi antichi*, Roma 2001.
- BOYLE, L., *San Clemente*. Roma. Roma 1991.
- BRAEMER, F., *Le marbre des Pyrénées dans la sculpture antique* (tesi doctoral), París 1969.
- BRAEMER, F., "Les marbres à l'époque romaine", *Revue Archéologique*, 1, 1971.
- BRAEMER, F., "L'ornementation des établissements ruraux de l'Aquitaine meridionale pendant le Haut-Empire et la basse Antiquité", *104ème Congrès des Sociétés Savantes*, Bordeaux, 1979.
- BRAEMER, F., "Le commerce et l'utilisation des matériaux d'architecture et de sculpture de part et d'autre des Pyrénées, en Tarraconaise et en Narbonaise-Aquitaine", *106ème Congrès des Sociétés Savantes*, Perpignan, 1981.
- BRAEMER, F., "L'ornementation des établissements ruraux en gaule et dans les regions limitrophes", *Caesarodunum XVII*, Tours, 1982.
- BURJACHS, F., *Informe de les prospeccions arqueològiques de l'hort de can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme)*, 1985 (inèdit).
- CISNEROS, M., *Mármoles hispanos: su empleo en la España romana*, Universidad de Zaragoza, 1988.
- CLARIANA, J.F., "Anotaciones al estudio de las necrópolis altomedievales de la comarca del Maresme". *III Congreso de Arqueología Medieval Española, Oviedo 1989*, pp. 493-499. Oviedo 1992-A.
- CLARIANA, J.F. "Noves aportacions a l'estudi de les necrópolis alto-medievales del Maresme". *VIII Sessió d'Estudis Mataronins (1991)*, pp. 11-25. Mataró 1992-B.
- CLARIANA, J.F., "El vidre romà a can Modolell (Cabrera de Mar)", *XIV Sessió d'Estudis Mataronins*, pp. 67-76, Mataró 1998.
- CLARIANA, J.F., "Ceràmiques singulars de la vall de Cabrera de Mar", *Segones jornades d'arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme (4 de juliol de 1998)*, *Ituro 2*, Cabrera de Mar, 2000.
- CLARIANA, J.F.; JÀRREGA, R., "Notícia d'unes curioses ceràmiques de procedència xipriota i egípcia, d'època tardoromana, trobades en el Maresme", *XI Sessió d'Estudis Mataronins*, Mataró, 1995.
- CLARIANA, J.F.; JÀRREGA, R., "La fase paleocristiana del jaciment de can Modolell", *XII Sessió d'Estudis Mataronins (1995)*, Mataró, 1996.
- CLAUSS, M., *Mithras. Kult und Mysterien*. Munic 1990.
- CLAUSS, M., *Cultores Mithrae*. Stuttgart 1992.
- CUMONT, F., *Textes et monuments relatifs aux Mystères de Mithra*, Brusel·les, 1896-98.
- DAL MASSO, L.B.; VIGHI, R., *Lazio Archeologico*, Bonechi, Firenze, 1975.
- DEDET, B., "L'expansion des ceramiques sigillées gallo-romaines", *Miscelánea Arqueológica*, Vol. I, Barcelona, 1974.
- DRINKWATER, J.F.; DRUMMOND, A., *El mundo de los romanos*, (edició revisada per J. Remesal) Blume, Barcelona, 1994.
- DUVAL, P.M., *Les dieux de la Gaule*, París, 1976.
- ENNAÏFER, M., "La chasse africaine au IIIe s", *Les dossiers de l'archéologie*, 31, Dijon, 1978.
- FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I., *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea*, (Epigrafia romana del Maresme), Mataró, 1983.
- FRANCISCO, M.A. de, *El culto de Mitra en Hispania*, *Catálogo de monumentos esculpidos e inscripciones*, Granada, 1989.
- FREKE, T.; GANDY, P., *Los misterios de Jesús*, Grijalbo, Barcelona, 2000.
- GARCÍA BELLIDO, A., "El culto a Mithras en la Península Ibérica", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CXXII, Madrid, 1948.
- GARCÍA BELLIDO, A., "El Mithras tauróctonos de Cabra (Córdoba)", *Archivo Español de Arqueología*, XXV, Madrid, 1952.
- GARCÍA BELLIDO, A., *Les religions orientales dans l'Espagne romaine*, Leiden, 1967.
- GARÍ, R.I., "Sant Joan de Can Modolell", *Catalunya Romànica*, volum XX, Barcelona, 1992.
- GAYA, A.M.; ROMERO, E., "El culto mitraico en Hispania", *Revista de Arqueología*, 13. Madrid, 1981.
- GIMFERRER, I.; MORERA, F.; ANDREU, I.; BERNAT, S.; BAYÉS, F. (Grup d'Arqueologia de Premià de Dalt), "Un abocador d'un forn romà de l'Horta Puig (El Masnou. El Maresme) Notícia preliminar", *Segones Jornades d'arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme (4 de juliol de 2000)*, *Ituro*, 2, Cabrera de Mar, 2000.
- GODWIN, J., *Mystery religions in the Ancient World*, Londres, 1991.
- GOMIS, C., *Geografia General de Catalunya*, volum província de Barcelona, 1908-1918.
- GOULANDI, M.L., "Populonia. La citta del ferro", *Archeo*, 9, Rizzoli ed., Milán 2001.
- HANOUNE, R., *Recherches archéologiques franco-tunisiennes a Bulla Regia. IV-Les mosaïques*, 1 (E.F.R.), Roma, 1980.
- HOYO, J. del, "Nuevo documento metróaco hallado en la provincia de Segovia", *Gerion*, 16, Madrid, 1998.
- JÀRREGA, R., *Poblamiento y economía en la costa este de la Tarraconense en época tardorromana (siglos IV-VI)*. Tesi doctoral publicada en microfítxes, Universitat Autònoma, Barcelona, 1992.

- JÀRREGA, R., "L'Antiguitat tardana al Maresme", *Roma al Maresme. Homenatge a Marià Ribas i Bertran*. Grup d'Història del Casal, Mataró, 1997.
- JÀRREGA, R.; CLARIANA, J.F., "Aportación al conocimiento de unas estructuras arquitectónicas tardorromanas del yacimiento arqueológico de Can Modolell (Cabrera de Mar, Barcelona)", *Archivo Español de Arqueología*, núm. 63, Madrid, 1990.
- JÀRREGA, R.; CLARIANA, J.F., "Ceràmica xipriota i egípcia B tardo-romana a la comarca del Maresme", *III reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica*, Barcelona, 1994
- JÀRREGA, R.; CLARIANA, J.F., "El jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme) durant l'antiguitat tardana. Estudi de les ceràmiques d'importació", *Cypselà*, XI, Girona, 1996.
- JÀRREGA, R.; CLARIANA, J.F., "Noves consideracions sobre els materials arqueològics de la capella de Santa Margarida de Cabrera de Mar", *XVII Sessió d'Estudis Mataronins* (28-11-2000), Mataró, 2001.
- JOHANNOWSKY, W., "Note sui criptoportici pubblici in Campania", *Les criptoportiques dans l'architecture romaine*. École Française de Rome, Roma, 1973.
- KOPPEL, E.M.; RODÀ, I., "Escultura decorativa de la zona nororiental del *Conventus Tarraconensis*", *II reunió sobre escultura romana a Hispania*, Tarragona, 1996.
- LABORDE, A. De, *Viatge pintoresc i històric. El Principat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1974.
- LAFON, X., *Villa Maritima, Recherches sur les villas littorales de l'Italie romaine*, École Française de Rome, 2001.
- LESSING, E.; VARONE, A., *Pompéi*, Ed. Terrail, Paris, 1995.
- MACÍAS, J.M., *La ceràmica comuna tardoantiga a Tarraco. Anàlisi tipològica i històrica (segles V-VII)*, Tarragona, 1999.
- MALUQUER DE MOTES, J., *Prehistòria i Història Antiga*, vol. I, *Història de Catalunya*, (dir. Pierre Vilar). Ed. 62, Barcelona, 1987.
- MAR, R., "L'urbanisme d'una capital provincial romana", *L'Avenç*, 269. Barcelona, maig 2002.
- MARINER, S., "Nuevos testimonios de culto mitraico en el litoral de la *Tarraconense*", *II Congreso Internacional de culturas del Mediterráneo Occidental* (Barcelona 1975), Barcelona, 1978.
- MARINER, S., "Nuevos testimonios de culto mitraico en el litoral de la *Tarraconense*", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, núms. 8-9, Mataró, 1979.
- MARTÍ, C., "Monedas ebusitanas, galas y de Judea halladas en excavaciones de la ciudad romana de *Iluro* (Mataró, Barcelona) y alrededores". *X Congreso Nacional de Numismática*, Actas, pàgs. 259-264. Albacete 1998.
- MARTÍ, C.; JUHÉ, E., "Estudi i restauració d'unes pintures murals romanes del jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme)", *Laietània*, núm. 6, Mataró, 1991.
- MARTY, J., "Cults, Snakes and vases", *Rei Cretarie Romanae Favtorvm*, acta XXIX/XXX, 1991.
- MAS, J., *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fitxes manuscrites, 27 volums, sense data (principis segle XX).
- MAS, J., *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, 13 volums, Barcelona (La Renaixença) 1906-1921.
- MAYER, M., "Sobre tres inscripcions de l'àrea d'*Iluro* (Mataró)", *Empúries*, 48-49, vol II, Barcelona, 1986-89.
- MAYER, M., "Aproximación al problema de la importación del mármol en la *Hispania romana*", *Colloque International: Le commerce maritime romain en Méditerranée occidentale*, Barcelona, 1988, publicat a *PACT*, núm 27, 1990.
- MAYER, M., "Religió i culte. La religiositat romana", *Roma a Catalunya*. Institut d'Estudis Mediterranis, Barcelona, 1992.
- MAYER, M., "La circulación del *marmor numidicum (Chemtou)* en *Hispania*". *12 Convegno di Studi sull'África romana*, Cartago, 1994, Ozieri, 1996.
- MAYER, M., "La promoció social, Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans", Vol. I, *Els temps prehistòrics i antics fins al segle V* (dir. B. De Riquer Permanyer), Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1996.
- MAYER, M., "Una capital abocada a un Imperi", catàleg de l'exposició *Tàrraco, porta de Roma*, Fundació La Caixa, Tarragona 2001.
- MAYER, M.; ÀLVAREZ, A., "Le marbre grec comme indice pour les pièces sculptoriques grecques ou de tradition grecque en Espagne", *II Congrès International d'Archéologie classique*, Athènes, 1983, Atenes, 1985.
- MAYER, M.; ÀLVAREZ, A.; RODÀ, I., "La importación de mármol en época romana. El ejemplo de Ventimiglia y su contraposición con el litoral norte de la *Tarraconense*", *Quaderni Lunensi*, 10-11-12, *Atti dei Convegno "Studi Lunensi e prospettive sull'Occidente romano*, Lericci 1985, Luni 1987.
- MAYER, M.; FULLOLA, J.M.; NADAL, J.; RODÀ, I.; SANMARTÍ-GREGO, E., *Historia de Catalunya 1. De la Prehistoria a la Catalunya romana. Enciclopedia interactiva de consulta, 2.Ciencias Sociales* (C.D.Rom), *El Periódico*, Nech Computers, Lectus-Vergara, Barcelona, 1998.
- MAYER, M.; RODÀ, I., "Epigrafia. Cabrera de Mar", *Fonaments*, 7, Barcelona, 1988.
- MAYER, M.; RODÀ, I., "Epigrafia. Maresme", *Fonaments*, 8, Barcelona, 1992.

- MAYER, M.; RODÀ, I., "La societat romana. Història, política, societat i cultura dels Països catalans", Vol. I, *Els temps prehistòrics i antics fins el segle V* (Dir. Borja de Riquer Permanyer) Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1996.
- MAYER, M.; RODÀ, I., "El *broccatello* de Tortosa: testimonios arqueológicos". *Mélanges Claude Domergue*, 2. *Pallas*, 60. 1999.
- MODELELL, J.M., *El castell de Sant Vicenç o de Burriac*, Ed. L'Aixernador, Argentona, 1993.
- MODELELL, (EDITOR) 30 ANYS.....**
- MUÑOZ, J., "Sacralidad de las aguas en contextos arqueológicos de culto mitraico". *Termalismo antiguo*, I Congreso Peninsular (Arnedillo-La Rioja, 3-5 d'Octubre de 1996) Casa e Velázquez, Madrid, 1997.
- OLESTI, O., *El territorio del Maresme en época republicana (s. III-I a.C)*, Mataró, 1994.
- PADILLA, A., "Algunas notas sobre canteras y mármoles en los siglos III-V", *Gerion*, 17, Madrid, 1999.
- PASCUAL, R., "La religió de Mitra", *L'arqueologia a Cabrera de Mar II. Can Modolell*. Col.leccionable núm. 5 de la Fundació Burriac, Cabrera de mar, 1994.
- PAVIA, C., *Guida dei mitrei di Roma antica*. Roma 1999.
- PICARD, G., *Arte Romano*, Seix Barral, Barcelona, 1970.
- PLA, C.; REVILLA, V.: "Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme)". *Jornades d'Arqueologia 2001* (pre actes). La Garriga 2001, pp. 201-202.
- PLINI EL JOVE, *Llibre V*, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1927.
- PONS, J., *Territori i societat romana a Catalunya. Dels inicis al Baix Imperi*. Ed. 62, Barcelona, 1994.
- PREVOSTI, M., *Cronologia i poblament de l'àrea rural d'Iluro*, Mataró, 1981
- PREVOSTI, M., "La villa et l'occupation du sol dans le Maresme", *Caesarodunum*, XVII, Tours, 1982.
- PREVOSTI, M., "15, The establishment of the villa system in the Maresme (Catalonia) and its development in the roman period", *Archaeological Monographs of the British School of Rome*, núm. 2, Londres, 1991.
- PREVOSTI, M., "El *Mons Iovis* de Mela i el culte solar de Montigalà dins el panorama religiós de l'àrea iberoromana catalana", *Fonaments*, 9, Barcelona, 1996.
- REVILLA, V.; PLA, C., *Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme). Memòria de la intervenció arqueològica (novembre-desembre 1999)*, inèdita.
- RODÀ, I., "Las dedicatorias a divinidades en la Barcelona romana, la religión romana en *Hispania*", *Symposio organizado por el Instituto de Arqueología "Rodrigo Caro" del C.S.I.C (17 a 19 dediciembre de 1979)*, Ministerio de Cultura, Madrid, 1981.
- RODÀ, I., "La escultura romana importada en *Hispania Citerior*", *Colloque International: Le commerce maritime romain en Méditerranée Occidentale, Barcelona 1988*, publicat PACT, núm. 27, 1990.
- RODÀ, I., "Los materiales de construcción en *Hispania*", *XIV Congrés internacional d'arqueologia clàssica*, vol. I, Tarragona, 1994.
- RODÀ, I., "L'Antiguitat", *Art de Catalunya, Ars Catalonie. Escultura antiga i medieval* (Dir. X. Barral) Ed. L'Isard, S.L., Barcelona, 1997.
- RODÀ, I., "Introducció: *Tarraco*, porta de Roma", catàleg de l'exposició: *Tarraco, porta de Roma*, Fundació La Caixa, Tarragona, 2001.
- SALRACH, J.M., *El procés de feudalització, segles III-XII*, Vol. II, dins *Història de Catalunya* (dir. Pierre Vilar), Ed. 62, Barcelona, 1987.
- S.A.M.M (Secció Arqueològica del Museu Municipal de Mataró): "Cabrera de Mar i la seva albada a la llum de les troballes arqueològiques de Cabrera de Mar", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, núm. 3, Mataró, 1977.
- S.A.M.M., "El jaciment arqueològic de can Modolell (Cabrera de Mar)", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, núm. 4, Mataró, 1978.
- S.A.M.M., "Can Modolell (Cabrera de Mar)", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Barcelona, 1982.
- SCHWARTZ, M., "Cautes and Cautopates, the mitraic torchbearers", *Mitraic Studies*, Manchester, 1975.
- STENICO, A., *La ceramica Arretina. Museo Archeologico di Arezzo, Rasinius - I*. Milà 1960.
- TARRATS, F.; RAMON, E.; MACÍAS, J.; "Noves intervencions a la vil.la romana de Els Munts (Altafulla, Tarragonès)", *Tribuna d'Arqueologia*, 1996-97, Barcelona, 1997.
- TRILLMICH, W., "El niño Ascanio ("Diana cazadora") de Mérida en el Museo Arqueológico Nacional", *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, 10, Madrid, 1992.
- TURCAN, R.A., *Mitra et le mitraicisme*, París, 1981.
- TURCAN, R.A., *Les cultes orientaux dans le monde romain*, París, 1989.
- ULANSEY, D., *The origins of the Mitraic Mysteries. Cosmology and Salvation in the Ancient World*, Nova York, 1989.
- VÁZQUEZ, A.M., "Consideraciones estadísticas sobre la religión romana en *Hispania*". *La religión romana en Hispania, symposio organizado por el Instituto de Arqueología "Rodrigo Caro" del C.S.I.C. (17-19 de desembre de 1979)*, Madrid, 1981.
- VÁZQUEZ, A.M., *Diana en la religiosidad hispanorromana*, 2 vols. UNED, Madrid, 1995.
- VÁZQUEZ, A.M.; MUÑOZ GARCÍA-VASO, J.; POYATO, C., "Serpientes y Attis en una lápida sepulcral extremaña", *Homenaje a Hermanfrid Schubart*, 1995.

VICH, S., "Plomos mágicos en la *Hispania Antigua*", *Revista de Arqueología*, 102, Madrid, 1995.

VILA, G., "Un forn d'època romana a can Modolell, intervenció arqueològica d'urgència", *L'arqueologia a Cabrera de Mar II- Can Modolell*. col.leccionable núm 5 de la Fundació Burriac, Cabrera de Mar, 1994.

VITRUVI, *Les dix livres d'architecture*, llibre V, 9. Versió Claude Perrault, 1673, ed. André Belland, 1965. En castellà: *Los diez libros de arquitectura*, ed. Iberia, 1970.

VIVES, J., *Inscripciones latinas de la España Romana*, Barcelona, 1971.

VOMER GOJKOVIC, M.; KOLAR, N. (Hrsg.), *Ptuj v rimskem cesarstvu. Mitraizem in njegova doba / Ptuj im römischen Reich. Mithraskult und seine Zeit. Archaeologia Poetovionensis*, 2. Ptuj 2001.